

OTVORENI DIO PROGRAMA U OSNOVNOJ ŠKOLI – INTERPERSONALNI ODNOSI I RAZVOJ SOCIJALNIH KOMPETENCIJA UČENIKA

OPEN PROGRAM IN PRIMARY SCHOOL – INTERPERSONAL RELATIONS AND
DEVELOPMENT OF PUPILS' SOCIAL COMPETENCES

ABSTRACT A reform of the primary school education in Montenegro brought a significant novelty – so called *open part of the program* – up to 20% in the frame of each subject. Hours in this part are planned and realized by teacher/school in cooperation with pupils, parents and wider local community. This paper deals with relations teacher – parent, parent – parent, teacher – pupil, pupil – pupil, as well as with the question whether successful realization of *the open part of the program* depends on the quality of those relations – in the light of opportunities which it provides for the development of pupils' social competences. Analyses are based on the research performed in 2019, with the participation of 2017 respondents (110 teachers, 536 pupils of the third grade and 533 pupils of the fifth grade, 486 parents of pupils of the third grade and 442 parents of pupils of the fifth grade) from the Southern, Central and Northern part of Montenegro. The research was realized for the purpose of preparing MSc thesis at the study program of Sociology, Faculty of Philosophy, University of Montenegro.

Key words: teachers, pupils, parents, open program, social competencies.

APSTRAKT Reforma osnovnoškolskog obrazovanja u Crnoj Gori donijela je značajnu novinu – *otvoreni dio programa* – do 20% u okviru svakog nastavnog predmeta. Časove u ovom dijelu planira i realizuje nastavnik/škola u saradnji sa učenicima, roditeljima i širom lokalnom zajednicom. Ovaj rad se bavi odnosima nastavnik – roditelj, roditelj – roditelj, nastavnik – učenik, učenik – učenik, kao i da li od kvaliteta tih odnosa zavisi uspješna realizacija otvorenog dijela programa – u svjetlu mogućnosti koje on pruža za razvoj učeničkih socijalnih kompetencija. Analize su zasnovane na istraživanju koje je sprovedeno 2019. godine, uz učešće 2107 ispitanika (110 nastavnika razredne nastave, 536 učenika trećeg i 533 učenika petog razreda, 486 roditelja učenika trećeg i 442 roditelja učenika petog razreda) iz južnog, centralnog i sjevernog dijela Crne Gore. Istraživanje je realizovano za potrebe izrade magistarskog rada na studijskom programu sociologija, Filozofskog fakulteta Univerziteta Crne Gore.

Ključne reči: nastavnici razredne nastave, učenici, roditelji, otvoreni dio programa, socijalne kompetencije.

1. Uvod

Reforma sistema obrazovanja u Crnoj Gori koja se sprovodi posljednjih decenija donijela je nekoliko suštinskih izmjena u odnosu na prethodni sistem

(Backović, ur. 2001), uključujući i tzv. *otvoreni dio programa* – do 20% u okviru svakog nastavnog predmeta. Časove u ovom dijelu programa planira i realizuje nastavnik (stručni aktiv, škola) u saradnji sa učenicima, roditeljima i širom lokalnom zajednicom. Odnosno, nastavnik u realizaciji ishoda učenja iz otvorenog dijela programa kreira nastavne sadržaje u smislu izbora i organizacije nastavnog rada, i bira metode, načine, oblike i postupke rada (Bogojević, ur. 2008: 18). Jedan od njegovih ciljeva je da „povećava stručnu autonomiju škole i nastavnika/ca“ i da doprinese „širem povezivanju škole i lokalne zajednice“ (Bogojević, ur. 2009: 23). Imajući u vidu ideju i koncept otvorenog dijela programa, od posebnog značaja su lične i socijalne kompetencije učesnika u njegovoj realizaciji.

Preporuke Evropske unije iz 2018. godine ključne kompetencije definišu kao kombinaciju znanja, vještina i stavova, i utvrđuju osam ključnih kompetencija: kompetencija pismenosti; kompetencija višejezičnosti (*multilingualism*); matematička kompetencija i kompetencija u (prirodnoj) nauci, tehnologiji i inženjeringu; digitalna kompetencija; lična, socijalna i kompetencija učenje učenja; kompetencija građanstva; kompetencija preduzetništva; kompetencija kulturne svijesti i izražavanja (European Union, 2018: 7–8).

Pritom, *lična, socijalna i kompetencija učenje učenja* definisana je kao: sposobnost promišljanja o sebi, efektivnog upravljanja vremenom i informacijama, rad sa drugima na konstruktivan način, upravljanje sopstvenim učenjem i karijerom (European Union, 2018: 10). Esencijalna znanja, vještine i stavovi koji se danas vezuju za ovu kompetenciju između ostalog podrazumijevaju razumijevanje kodova ponašanja i pravila komunikacije u različitim društvima i okruženjima, vještine prepoznavanja sopstvenih kapaciteta, kritičkog mišljenja i donošenja odluka, pozitivan stav prema ličnom, socijalnom i tjelesnom dobru i učenju tokom života.

I *Evropski referentni okvir kompetencija za demokratsku kulturu* Savjeta Evrope propisuje vrijednosti, stavove, vještine, znanja, (kritičko) razumijevanje – koje će djeci omogućiti da u budućnosti donose odgovorne odluke. Među vrijednostima pored ostalog je i vrednovanje kulturne raznolikosti; stavovi se između ostalog tiču i poštovanja i građanske svijesti i odgovornosti; vještine se odnose i na kritičko mišljenje, slušanje i posmatranje, saradnju, dok znanja i kritičko razumijevanje podrazumijevaju i znanje i kritičko razumijevanje ljudskih prava, kultura, životne sredine (Council of Europe, 2018: 38).

U vezi s tim, ispitivanje interpersonalnih odnosa, njihovog uticaja i značaja u različitim sferama i segmentima društva, a posebno u obrazovanju, aktuelno je i višestruko značajno. Kvalitet interpersonalnih odnosa između učenika i nastavnika, na primjer, može se posmatrati kao dio razvoja kreativnosti učenika, ali taj kvalitet nije do sada dovoljno razmatran i on je „dio skrivenog kurikulu-ma“ (Opić, 2016: 11–12).

Razmatrajući interpersonalne odnose u obrazovanju *od teorije do prakse*, Zandvliet *et al.* (2014) ukazuju na različite aspekte i kontekste unutar kojih su ti odnosi od posebne važnosti. Odnosi u učionici (nastavnik – učenik; učenik –

učenik), odnosi nastavnik – uprava škole, ili nastavnik – roditelj, svi zajedno imaju uticaja na učenje učenika i njihova postignuća, a dobri interpersonalni odnosi su osnova i za njihov socijalni i emocionalni razvoj.

U Crnoj Gori, na osnovu godišnjeg izvještaja o kvalitetu rada obrazovno-vaspitnih ustanova 2016. godine (Zavod za školstvo, 2017), najslabije ocijenjeni indikator bili su upravo „interpersonalni odnosi nastavnika i učenika“, iako je Etos, kao jedna od ključnih oblasti, za osnovne škole imao najveći prosječni broj bodova (7,93).

U okviru šireg istraživanja mogućnosti otvorenog dijela programa za razvoj socijalnih kompetencija u I i II ciklusu osnovne škole, sprovedenom 2019. godine u Crnoj Gori (Antović, 2019), razmatran je i kvalitet interpersonalnih odnosa među ključnim akterima realizacije tog dijela programa, uključujući i stavove o njegovim mogućnostima za razvoj socijalnih kompetencija učenika. To je i glavna tema ovog rada.

2. Metodologija istraživanja

Predmet istraživanja: Izdvojeni su stavovi i mišljenja nastavnika razredne nastave, učenika III i V razreda i roditelja učenika III i V razreda.

Zadatak istraživanja: Ispitivanje kvaliteta odnosa nastavnik – roditelj, roditelj – roditelj, nastavnik – učenik, učenik – učenik – u svjetlu realizacije otvorenog dijela programa i njegovih mogućnosti za razvoj socijalnih kompetencija učenika.

Instrumenti istraživanja: Skaliranje i anketiranje; upitnici i skale procjene. Pitanja i stavovi koji su izdvojeni za potrebe ovog rada biće navedeni u narednom poglavlju i njegovim potpoglavljima.

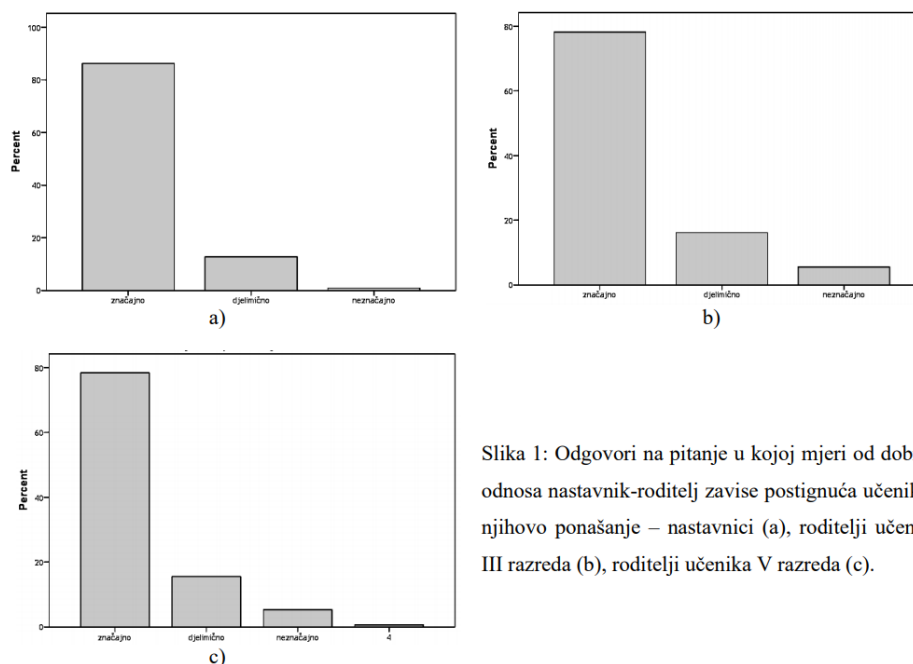
Uzorak: Ukupno 2107 ispitanika – 110 nastavnika razredne nastave koji po prirodi posla izvode nastavu i u prvom i u drugom ciklusu osnovne škole, 1069 učenika (536 učenika III i 533 učenika V razreda), kao i 928 roditelja (486 roditelja učenika III i 442 roditelja V razreda). Ispitanici su iz dvije osnovne škole na jugu (Tivat i Herceg Novi), dvije na sjeveru (Kolašin i Bijelo Polje) i dvije u centralnom dijelu Crne Gore (Podgorica i Nikšić).

Obrada podataka: Program IBM SPSS Statistics (verzija 20, 2011).

3. Rezultati i diskusija

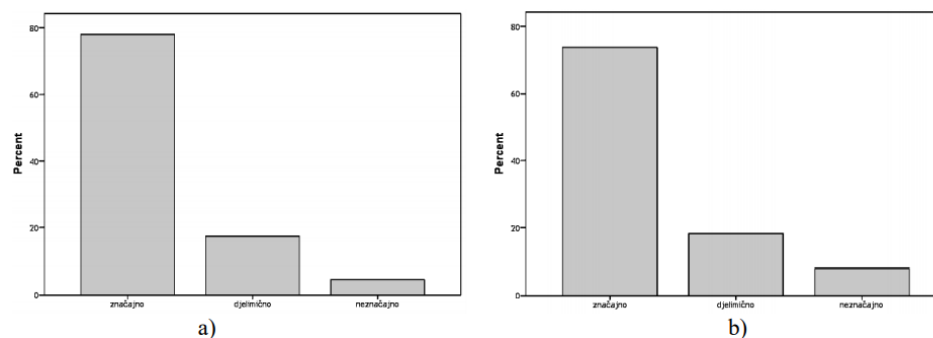
3.1. Uticaj odnosa nastavnik – roditelj i roditelj – roditelj na učenike: stavovi nastavnika i roditelja

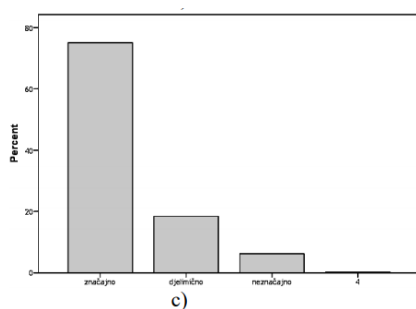
Odgovori koje su nastavnici i roditelji učenika III i V razreda dali na ista postavljena pitanja prikazani su na slikama 1–4. U slučaju prva tri pitanja kod nastavnika je nedostajućih podataka bilo 1 (0.9%), dok ih kod četvrtog pitanja nije bilo. Kod roditelja učenika III razreda, redom po pitanjima, nedostajućih podataka je bilo: 0,8%, 0,6%, 1,2% i 4,9%, a kod roditelja učenika V razreda – 2,5%, 1,8%, 2% i 3,6%.

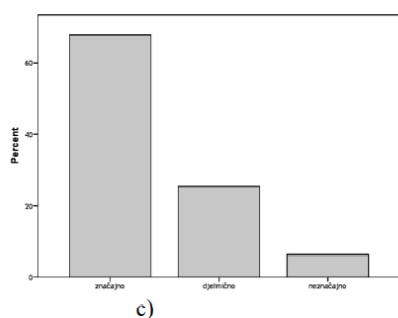
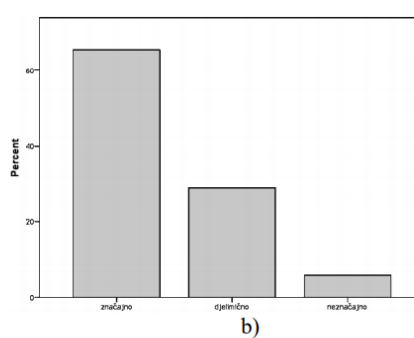
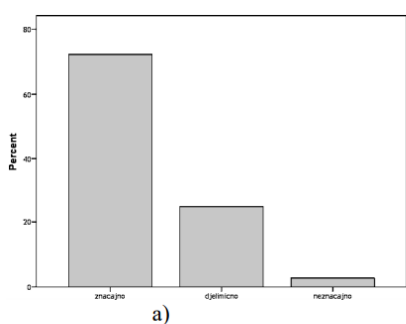
Na pitanja u kojoj mjeri od dobrog odnosa nastavnik – roditelj zavise postignuća učenika i njihovo ponašanje, u kojoj mjeri od dobrog odnosa nastavnik – roditelj zavisi odnos nastavnik – učenik, i u kojoj od dobrog odnosa roditelj – roditelj zavisi odnos učenik – učenik, ogromna većina nastavnika je na svako pojedinačno pitanje odgovorila sa *značajno*, posebno kod odgovora na prvo navedeno pitanje (85,5%) gdje je *neznačajno* zaokružio samo jedan nastavnik. Kod druga dva pitanja (odgovor *značajno* – 77,3% i 71,8%) odgovor *neznačajno* zaokružilo je nešto više nastavnika (5 i 3). I roditelji su na navedena pitanja (odnosi roditelj – nastavnik) većinski odgovarali sa *značajno* (77,6%, 73,3% i 64,4% – III razred i 76,5%, 73,8% i 66,7% – V razred).

Većinski stav nastavnika i roditelja prikazan na slici 1 podudara se sa rezultatima studija u kojima su potvrđene hipoteze da postoje pozitivne korelacije između interpersonalnih odnosa i procesa podučavanja i učenja. Na primjer, do takvog zaključka se došlo i pri proučavanju efekata koje na procese podučavanja i učenja imaju interpersonalni odnosi u indijskim školama (Singh and Manral, 2014).

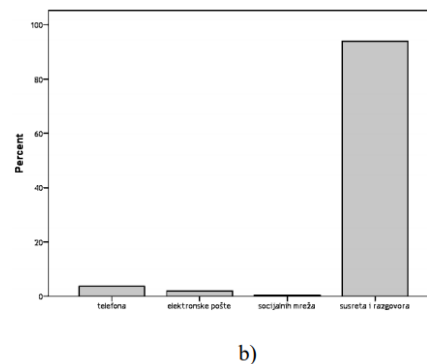
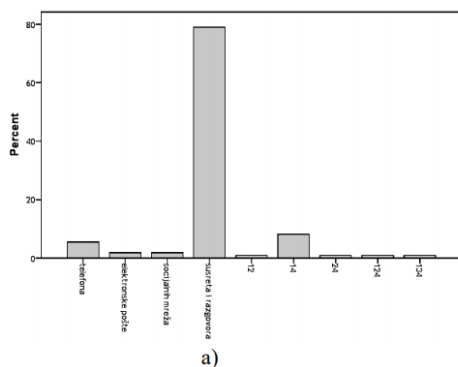

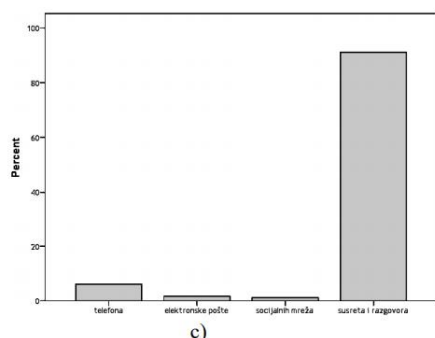

Slika 2: Odgovori na pitanje u kojoj mjeri od dobrog odnosa nastavnik-roditelj zavisi odnos nastavnik-učenik – nastavnici (a), roditelji učenika III razreda (b), roditelji učenika V razreda (c).

Slika 3: Odgovori na pitanje u kojoj mjeri od dobrog odnosa roditelj-roditelj zavisi odnos učenik-učenik – nastavnici (a), roditelji učenika III razreda (b), roditelji učenika V razreda (c).

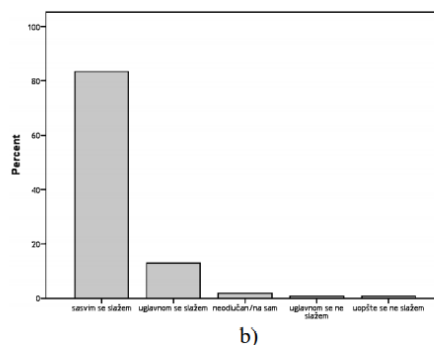
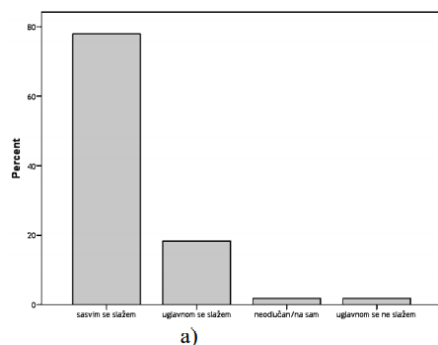

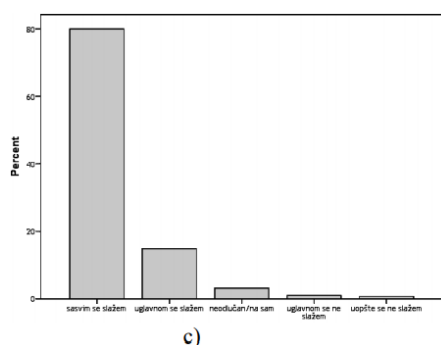
Slika 4: Odgovori na pitanje kojim putem najuspješnije ostvaruju komunikaciju sa roditeljima – u slučaju nastavnika (a), odnosno sa nastavnicima u slučaju roditelja učenika III razreda (b) i roditelja učenika V razreda (c).

Studija iz 2012. godine (Bešić i Reškovic, 2012) pokazala je da su roditelji učenika osnovnih škola, a povodom partnerskog odnosa škola – roditelji i učešća roditelja u životu škole, naglašavali otvorenost škola u kojima uče njihova djeca, uz određene primjedbe. Primjedba je na primjer bila da je uključivanje prepušteno samim roditeljima, a da roditelji nemaju takvu naviku. Istraživanje je pokazalo „usamljene primjere“ saradnje roditelja i škole (Bešić i Reškovic, 2012:255), kao i da nedostaje zainteresovanost i motivacija roditelja da aktivnije sarađuju sa školom (iz razloga ekonomske prirode i slično), što su i nastavnici navodili kao prepreku ostvarenju kvalitetne saradnje.

U izvještajima o kvalitetu rada obrazovno-vaspitnih ustanova 2016. i 2017. godine (Zavod za školstvo, 2017, 2018), a na osnovu nadzora s ciljem utvrđivanja kvaliteta u školama, saradnja sa roditeljima i uključenost roditelja u vaspitno-obrazovni proces u najvećem procentu su ocijenjeni kao uspješni.

Kako pokazuju rezultati na slici 4, ispitanici nastavnici sa roditeljima, očekivano, najuspješnije komuniciraju putem susreta i razgovora (oko 79%), kao i roditelji sa nastavnicima (više od 87% u obje grupe ispitanih roditelja). Pritom, sa stavom da je njihov odnos baziran na obostranom povjerenju (slika 5) *savim se slažem* i nastavnici (77,3%) i roditelji učenika III (80,9%) i roditelji učenika V razreda (74,2%). Nijedan nastavnik nije naveo da se sa tim stavom *uopšte ne slaže*, dok je među roditeljima učenika III razreda takvih odgovora bilo 4 (0,8%), a među roditeljima učenika V razreda 3 (0,7%).

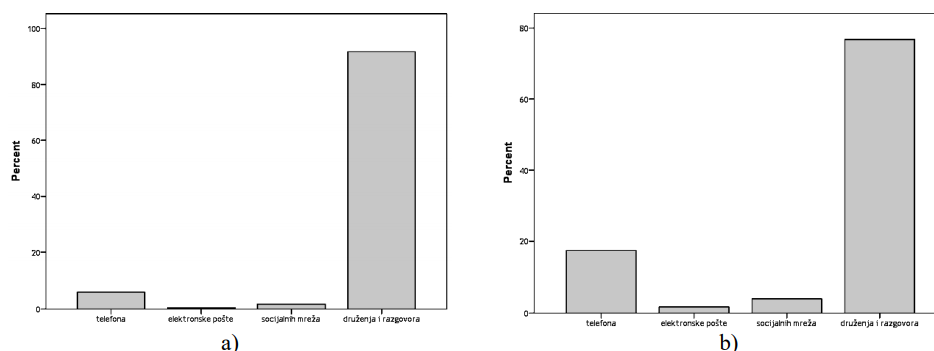

Slika 5: Izjašnjenje o stavu da je njihov odnos nastavnik-roditelj baziran na obostranom povjerenju – nastavnici (a), roditelji učenika III razreda (b), roditelji učenika V razreda (c).

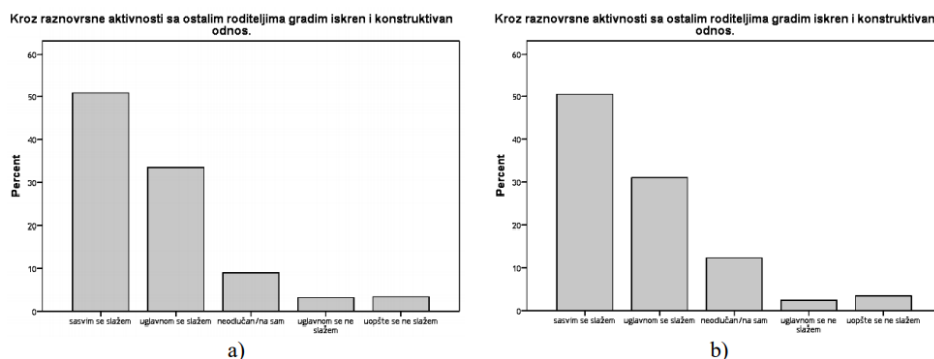
Poređenja radi, u istraživanjima sprovedenim u dvije osnovne škole u Rumuniji (Gurlui, 2015), na primjer, pokazano je da škole imaju najjače izgrađene odnose sa porodicama učenika, iako imaju i jake odnose sa lokalnim vlastima, policijom, medicinskim ustanovama, crkvom.

Odgovori ispitanih roditelja na pitanje kojim putem njihovo dijete najčešće komunicira sa drugom djecom iz razreda prikazani su na slici 6. Roditelji učenika III razreda (nedostajućih podataka bilo je 7,6%) naveli su (skoro 85%) da njihovo dijete sa drugom djecom iz razreda najčešće komunicira putem druženja i razgovora. Prema odgovorima njihovih roditelja (nedostajućih podataka: 10,2%), učenici V razreda takođe najčešće komuniciraju putem druženja i razgovora (69%), ali je procenat onih koji to najčešće čine putem telefona ovdje (15,6%) očekivano veći (tačno za 10%) nego kod učenika III razreda.

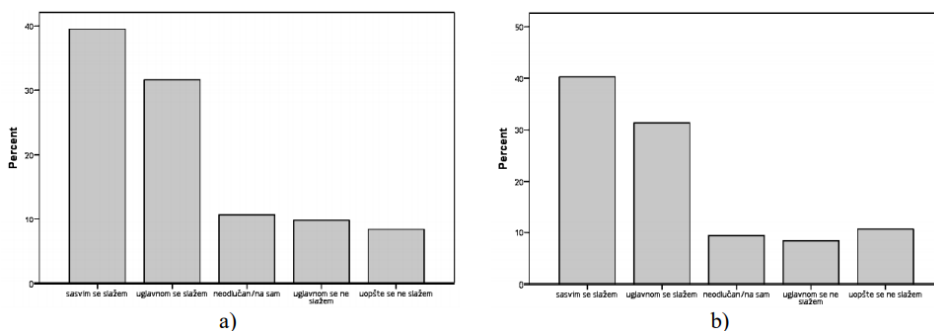
Roditelji, prema njihovim odgovorima, kroz raznovrsne aktivnosti sa drugim roditeljima (slika 7) grade iskren i konstruktivan odnos (*sasvim se slažem* – 49% i *uglavnom se slažem* – oko 32% kod roditelja učenika III razreda i oko 46% i 28% kod roditelja učenika V razreda). Takođe, roditelji su *sasvim* i *uglavnom* saglasni sa ponuđenim stavom da od kvaliteta njihovog međusobnog odnosa zavisi i kvalitet odnosa njihove djece (63% roditelja učenika III razreda i oko 66% roditelja učenika V razreda), kako i pokazuje slika 8.

Slika 6: Odgovori roditelja učenika III razreda (a) i roditelja učenika V razreda (b) – kojim putem njihovo dijete najčešće komunicira sa drugom djecom iz razreda.

Slika 7: Odgovori roditelja učenika – III razreda (a), V razreda (b).

Slika 8: Mišljenje roditelja o tome da od kvaliteta njihovog odnosa sa roditeljima drugih učenika zavisi i odnos njihovog djeteta sa drugom djecom u odjeljenju – roditelji učenika III razreda (a), roditelji učenika V razreda (b).

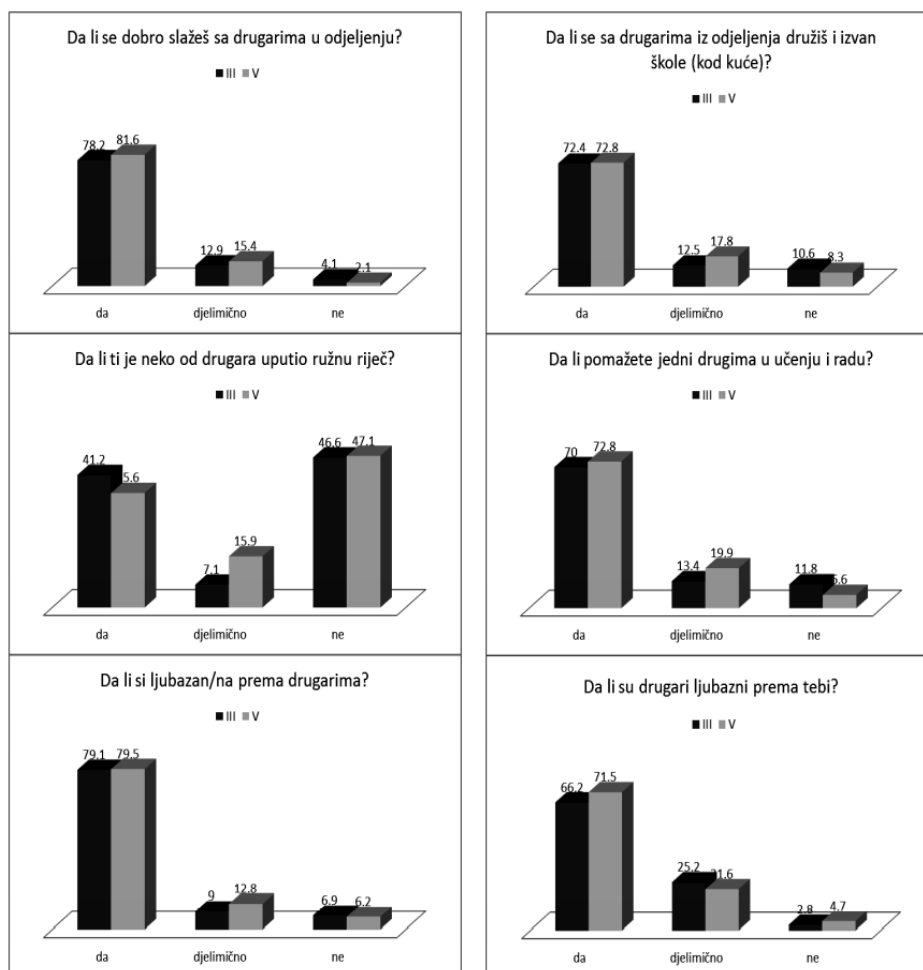
3.2. Odnosi učenik – učenik – odgovori učenika

Odgovori koje su dali učenici u vezi sa njihovim odnosom sa vršnjacima prikazani su na slici 9. Treba dodati da je većina učenika negativno odgovorila na pitanje da li uvijek sjedi u klupi sa istim drugom/drugaricom, a pozitivno na pitanje da li nastavnik određuje s kim će oni sjedjeti u klupi. Takođe, većina učenika oba razreda negativno je odgovorila na pitanje da li su u školi plakali zbog odnosa vršnjaka prema njima.

Pri rangiranju uticaja koji na njih imaju, učenici III razreda (tabela 1) su na ubjedljivo prvo mjesto postavili *porodicu*, na drugo – *nastavnika*, na treće – *druga/drugaricu* i na četvrto – *internet i društvene mreže*. I učenici V razreda (tabela 1) su na ubjedljivo prvo mjesto postavili *porodicu* a na četvrto *internet i društvene mreže*, ali je na drugo i treće mjesto približan broj njih postavljao *nastavnika* i *druga/drugaricu*, iako se zadržao isti redosljed kao kod učenika III razreda.

Tabela 1: Rangiranje uticaja – učenici.

Razred	Uticaj	Rangiranje uticaja			
		1	2	3	4
III	porodice	405	25	12	18
	druga/drugarice	16	197	241	26
	nastavnika/ce	18	236	170	37
	interneta i društvenih mreža	12	11	55	382
V	porodice	418	9	7	14
	druga/drugarice	15	215	200	31
	nastavnika/ce	8	220	186	33
	interneta i društvenih mreža	9	6	60	374

Slika 9: Odgovori učenika – odnos učenik – učenik (procentualna zastupljenost odgovora).

3.3. Odnosi nastavnik – učenik – odgovori nastavnika i učenika

Jasno je da na razvoj socijalnih vještina, (pro)socijalnog ponašanja učenika, u značajnoj mjeri utiču i nastavnik i škola, odnosno školsko okruženje. Od nastavnika zavisi i koliko će učenik biti podstaknut na saradnju i komunikaciju sa drugima – vršnjacima, koliko će biti izražena njegova spremnost da pomogne, koliko će saosjećati, biti odgovoran prema zadacima i grupi kojoj pripada, i koliko će biti spreman da razumije i prihvati različitosti. Dobra *klima u učionici*, koja opet značajno zavisi od nastavnika, mogućnost da se postavi pitanje, iskaže mišljenje i ispolji tolerancija prema drugačijem mišljenju, odgovarajuće rješavanje konflikata, elementi su koji pomažu razvoju ličnih i socijalnih kompetencija i kod učenika nižih razreda osnovne škole. Ponašanje nastavnika, njegov način rada i njegove vještine (ne samo metode i tehnike podučavanja sadržaja predmeta, već i pristup problemu i slično), nerijetko su uzor učenicima.

Stavovi ispitanih nastavnika koji se tiču njihovog odnosa prema učenicima (slika 10) pokazuju da se preko 98% njih izjasnilo da se *sasvim* ili *uglavnom slažu* da je njihov odnos sa učenicima baziran na obostranom povjerenju i da učenike upućuju na zajedničko donošenje odluka i rješenja, a svi (100%) kod učenika razvijaju osjećaj slobode u obraćanju i traženju pomoći. Učenici oba razreda su u najvećem broju odgovorili pozitivno na pitanje da li često rade u grupi, na zajedničkom zadatku.

Višestruki značaj timskog rada slijedi iz mnogih studija sprovedenih širom svijeta. Na primjer, ispitujući koliko na *problemu zasnovano* učenje može pomoći unapređenju učeničkih interpersonalnih komunikacijskih vještina, Khodijah *et al.* (2018) u istraživanje (testovi, intervjui, posmatranje) su uključili 58 učenika iz dvije osnovne škole u Indoneziji. Rezultati su pokazali da se većini učenika (88%) dopalo tzv. *problemsko učenje*, kao i da ovakvo učenje pozitivno utiče na interpersonalne komunikacijske vještine učenika, tim prije što je postojao njihov entuzijazam da probleme rješavaju u grupi.

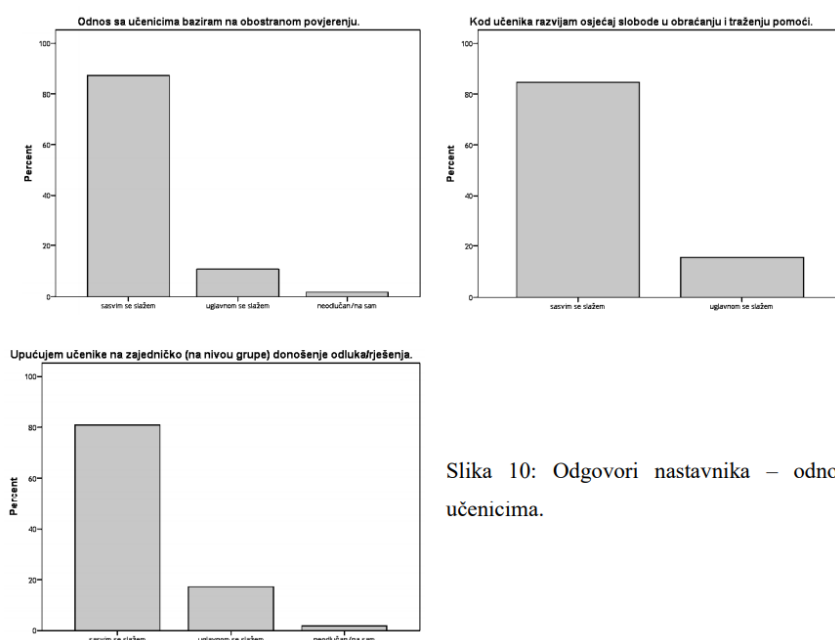
I Opić (2016), na osnovu istraživanja koje je obuhvatilo 432 nastavnika i 432 učenika iz 35 osnovnih škola u Republici Hrvatskoj, zaključuje da poznati pristupi, ohrabrivanje rada u grupi (timskog rada), aktivnosti u cilju razvoja pro-socijalnog ponašanja i na taj način razvijeni vršnjački odnosi – utiču i na živote učenika izvan škole.

Na slici 11. prikazani su odgovori ispitanih učenika koji odražavaju njihov stav prema ravnopravnosti u učionici, a slika 12. odgovore učenika o odnosu nastavnik – učenik.

Rezultati pokazuju da nastavnici dozvoljavaju učenicima da iskažu mišljenje, da se oni ne plaše da ispričaju da imaju problem, da ih nastavnici pohvale kad uspješno riješe zadatak, da im se nastavnici ne obraćaju uvredljivim riječima itd. Učenici su u najvećem procentu negativno odgovorili na pitanje da li ih nastavnik opominje da poštuju pravila lijepog ponašanja. Najveći broj učenika je sa „da“ odgovorio na pitanje da li im nastavnik govori da treba da budu ljubazni prema drugima i da brinu o drugima. I rezultati Opićeve studije (Opić,

2016:17) pokazali su, na primjer, da se percipirani visoki kvalitet interpersonalnih odnosa između nastavnika i učenika poklapa u ocjenama da: većina nastavnika razgovara sa učenicima, ne koristi fizičko kažnjavanje učenika, ljubazna je sa učenicima, ne koristi neprimjerene riječi kada je ljuta zbog ponašanja učenika i ne naziva učenike uvredljivim imenima.

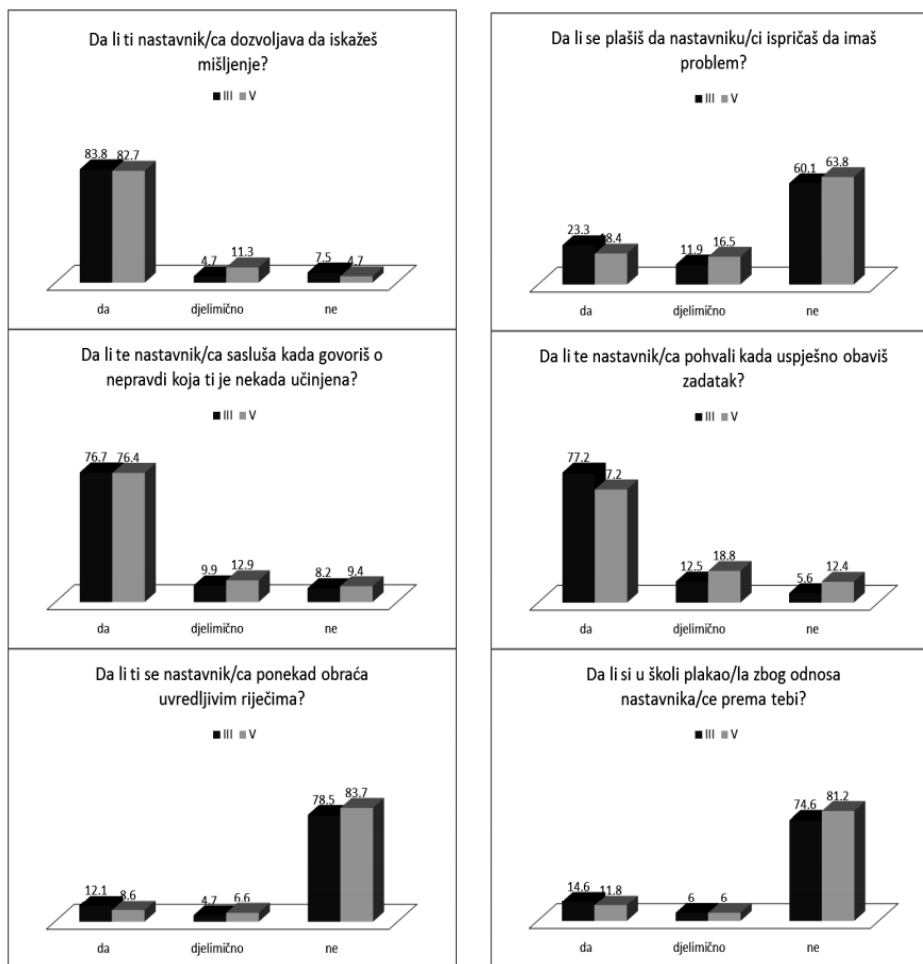
Jevtić i Vasić (2014) su takođe ispitivali ulogu nastavnika kao fasilitatora prosocijalnosti učenika, i njihovo istraživanje, sprovedeno na uzorku od 168 nastavnika razredne nastave u Kruševcu, pokazalo je da većina ispitanika (oko 68,2%) kroz razgovor podstiče učenike da usvoje određene vrijednosti (Jevtić i Vasić, 2014:81–82).

Slika 10: Odgovori nastavnika – odnos prema učenicima.

Slika 11: Odgovori učenika – odnos nastavnika prema učenicima (%).

Slika 12: Odgovori učenika – odnos nastavnik – učenik (percentualna zastupljenost odgovora).

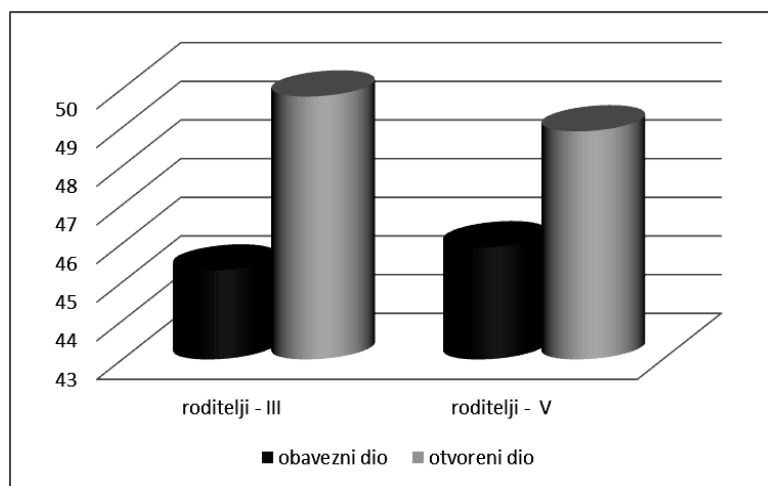
Učenici su odgovarali i na pitanja da li o onome što pročitaju na internetu (i društvenim mrežama) razgovaraju sa nastavnikom i roditeljima. Važan podatak koji slijedi iz njihovih odgovora jeste da većina učenika III razreda o onome što pročita na internetu ili društvenim mrežama ne razgovara sa nastavnikom (75%), ali razgovara sa roditeljima (66,2%). Slična situacija je i kod učenika V razreda – skoro 72% o tome ne razgovara sa nastavnikom, a blizu 19% ni sa roditeljima.

3.4. Mogućnosti otvorenog dijela programa za razvoj socijalnih kompetencija učenika – odgovori nastavnika i roditelja

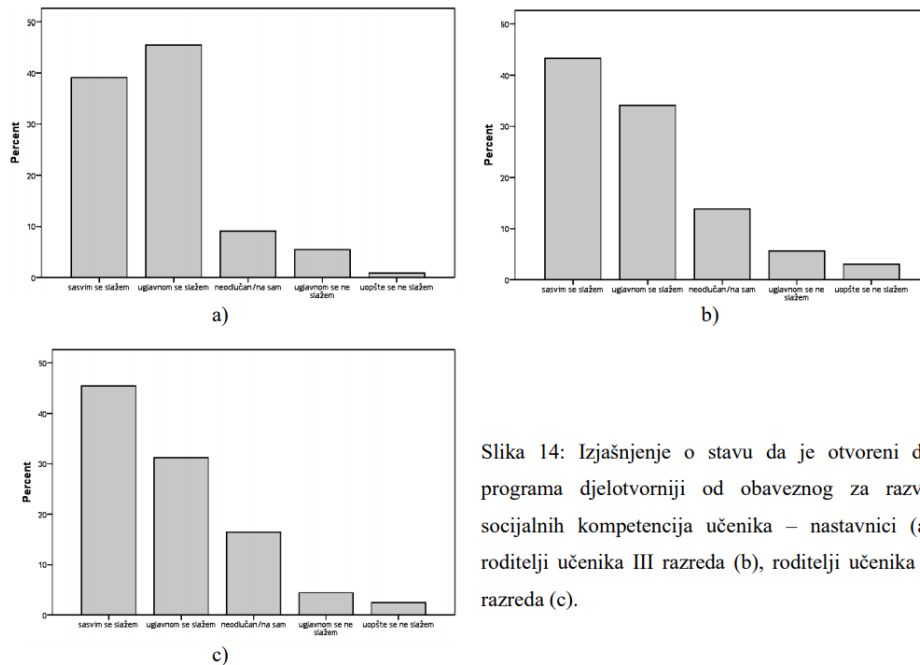
U kontekstu dva dijela programa u reformisanom osnovnoškolskom obrazovanju, odgovorajući na pitanje koji dio programa nudi više mogućnosti za ra-

zvoj ličnih i socijalnih kompetencija učenika (slika 13), roditelji učenika oba razreda dali su neznatnu prednost otvorenom dijelu (49,8% naprema 45,3% kod roditelja učenika III razreda i 48,9% naprema 45,5%, kod roditelja učenika V razreda). Istovremeno, roditelji učenika oba razreda su u najvećem procentu iskazali da su *sasvim saglasni* sa stavom da je otvoreni dio programa djelotvorniji za razvoj socijalnih kompetencija učenika, za razliku od nastavnika koji su većinski odgovorili da su *uglavnom saglasni* (slika 14).

U vezi s tim, treba pomenuti da su analize kurikuluma u osnovnoj školi, gimnazijama i *nastavničkim* fakultetima u Crnoj Gori, koje su sproveli Pešikan i Lalović (2017) pokazale da je nastavni proces uglavnom orijentisan *na sadržaje*, a manje na učenje sadržaja, dok ciljevi i ishodi nijesu dovoljno jasno precizirani (Pešikan i Lalović, 2017: 11). Kad je riječ o osnovnim školama, ova studija pokazuje da su u kurikulumima najčešće zastupljene sljedeće ključne kompetencije: u ishodima obaveznih predmeta – socijalne vještine, kritičko mišljenje, *informaciona* pismenost, a kod izbornih – socijalne vještine i odgovoran odnos prema zdravlju. Kod ciljeva obaveznih predmeta najčešće se javljaju socijalna svijest, socijalne vještine, kritičko mišljenje, učenje učenja, odgovoran odnos prema radu, ekološka svijest, poznavanje sebe i drugih, kreativnost, saradnja, a kod izbornih predmeta – socijalna svijest, socijalne vještine, učenje učenja, poznavanje sebe i drugih (Pešikan i Lalović, 2017:12). Nalaz ove studije je i neravnomjerna distribucija ključnih kompetencija kod obaveznih i izbornih predmeta u osnovnoj školi.

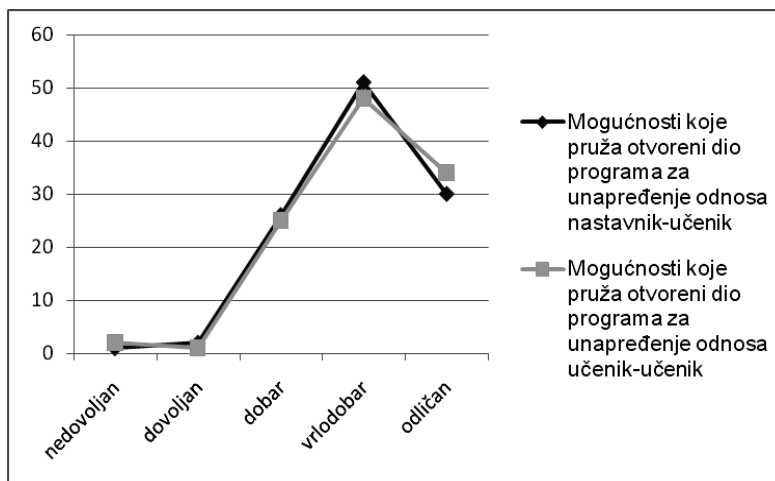

Slika 13: Odgovori roditelja na pitanje koji dio programa nudi više mogućnosti za razvoj ličnih i socijalnih kompetencija učenika (%).

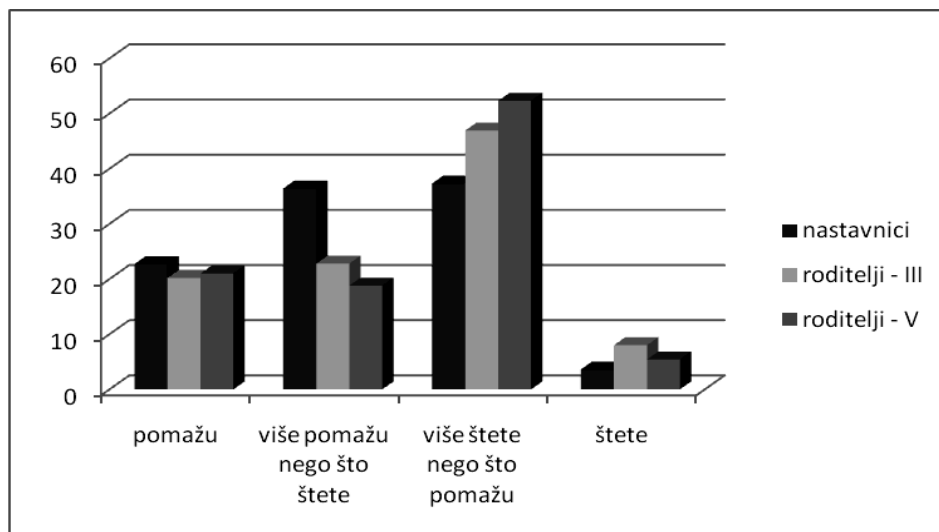
Slika 14: Izjašnjenje o stavu da je otvoreni dio programa djelotvorniji od obaveznog za razvoj socijalnih kompetencija učenika – nastavnici (a), roditelji učenika III razreda (b), roditelji učenika V razreda (c).

Na slici 15. prikazano je kako su nastavnici ocijenili mogućnosti koje pruža otvoreni dio programa za unapređenje odnosa nastavnik – učenik i učenik – učenik.

Slika 15: Ocjene nastavnika – mogućnosti otvorenog dijela programa za unapređenje odnosa nastavnik – učenik i učenik – učenik.

Dodatno, na pitanje kako savremene tehnologije utiču na razvoj socijalnih kompetencija učenika, nastavnici i roditelji su odgovorili kako je prikazano na slici 16.

Slika 16: Mišljenja roditelja i nastavnika o tome kako na razvoj socijalnih kompetencija učenika utiču savremene tehnologije (%).

Dok među nastavnicima postoji približan procenat onih koji smatraju da savremene tehnologije *više štete nego što pomažu* (37,3%) i onih koji smatraju da *više pomažu nego što štete* (36,4%), većinsko mišljenje roditelja je da one *više štete nego što pomažu* razvoju socijalnih kompetencija učenika (46,9% roditelja učenika III razreda i 52,3% roditelja učenika V razreda).

3.5. Poređenje odgovora nastavnika i roditelja

Tabela 2. prikazuje rezultate deskriptivne statistike¹ za nastavnike i ukupan uzorak roditelja učenika (i III i V razreda), tj. za ukupno 1038 ispitanika.

Srednji stav nastavnika kod prva tri pitanja nešto je bliži sudu *značajno* nego kod roditelja², dok je kod stava V srednji stav i nastavnika i roditelja bliži nešto slabijoj saglasnosti³. Odnosno, i roditelji i nastavnici su mišljenja da je

¹ Oznake u tabeli 2. su: N – broj validnih podataka, * – broj nedostajućih podataka, SV – srednja vrijednost, SG – standardna greška srednje vrijednosti, SD – standardna devijacija. Pored R (roditelji) i N (nastavnici) upisan je mod (M), tj. vrijednost koja je najfrekventnija u datom uzorku.

² Kod prva tri pitanja vrijednost 1 označava *značajno*, 2 – *djelimično*, a 3 – *neznačajno*.

³ Brojem 1 označen je najveći stepen saglasnosti sa navedenim stavom (*sasvim se slažem*), nešto slabija saglasnost (*uglavnom se slažem*) označena je brojem 2, neodlučnost (*neodlučan/na sam*) brojem 3, slabiji stepen nesaglasnosti (*uglavnom se ne slažem*) brojem 4, a najveći stepen nesaglasnosti (*uopšte se ne slažem*) označen je brojem 5.

otvoreni dio programa djelotvorniji od obaveznog dijela u kontekstu razvoja socijalnih kompetencija učenika. To potvrđuju i približno jednake srednje vrijednosti odgovora na pitanje koje su i u slučaju roditelja (1,89) i u slučaju nastavnika (1,84) između *sasvim se slažem* i *uglavnom se slažem*.

Tabela 2: Rezultati deskriptivne statistike – nastavnici i roditelji.

Pitanje /stav ⁴	M	N (*)	SV	SG	SD	Varijansa	Skewness	Kurtosis
1.	R, 1	913 (15)	1,28	0,019	0,575	0,330	2,053	3,539
	N, 1	109 (1)	1,15	0,036	0,381	0,145	2,524	5,890
2.	R, 1	917 (11)	1,33	0,020	0,610	0,372	1,696	1,795
	N, 1	109 (1)	1,27	0,052	0,538	0,290	1,935	2,880
3.	R, 1	913 (15)	1,40	0,002	0,602	0,362	1,255	0,520
	N, 1	109 (1)	1,30	0,050	0,518	0,269	1,465	1,248
4.	R, 1	881 (47)	1,25	0,021	0,622	0,387	3,290	12,98
	N, 1	109 (1)	1,28	0,057	0,591	0,349	2,582	7,650
5.	R, 1	832 (96)	1,89	0,035	1,017	1,035	1,139	0,834
	N, 2	110 (0)	1,84	0,083	0,873	0,762	1,170	1,441

Rezultati u tabeli 2. pokazuju da raspodjele rezultata odstupaju od normalne raspodjele, ali i da među srednjim vrijednostima nema znatnijih odstupanja.

Tabela 3: Rezultati *t*-testa⁵ – nastavnici i roditelji.

		LT – V F (Sig.)	<i>t</i> -test jednakosti srednjih vrijednosti					
							95% interval povjerenja	
			<i>t</i>	Sig. (2-tailed)	RSV	SGR	donja granica	gornja granica
1.	NPJ	24,225 (0,000)	3,195	0,002	0,131	0,041	0,050	0,213
2.	NPJ	4,432 (0,036)	1,163	0,247	0,064	0,055	–0,045	0,174

⁴ Sa 1. je označeno pitanje: U kojoj mjeri od dobrog odnosa nastavnika – roditelja zavise postignuća učenika i njihovo ponašanje?; sa 2: U kojoj mjeri od dobrog odnosa nastavnika – roditelja zavisi odnos nastavnika – učenika?; 3: U kojoj mjeri od dobrog odnosa roditelja – roditelja zavisi odnos učenika – učenika? Sa 4. je označen stav: Odnos sa roditeljima/nastavnikom baziram na obostranom povjerenju; a sa 5. stav: Otvoreni dio programa smatram djelotvornijim za razvoj socijalnih kompetencija učenika od obaveznog dijela programa.

⁵ PJV – podrazumijevana jednakost varijanse, NPJ – nepodrazumijevana jednakost varijanse (varijanse dva skupa podataka nijesu međusobno jednake), LT je Levenov test jednakosti varijanse (F predstavlja odnos varijansi uzoraka, Sig. je *p*-vrijednost koja pokazuje ispravnost nulte hipoteze – ovdje da oba skupa podataka imaju istu varijansu), RSV je razlika srednjih vrijednosti, SGR je standardna greška razlike, a *t*-vrijednost je u stvari njihov odnos. Sig (2-tailed) – dvostrana (kritična) oblast je takođe *p*-vrijednost koja ukazuje na statističku značajnost razlike (za vrijednosti manje od 0,05 razlika srednjih vrijednosti značajno je različita od nule). Interval povjerenja od 95% koji je takođe rezultat testiranja (donja i gornja granica) odnosi se na razliku srednjih vrijednosti.

3.	NPJ	8,994 (0,003)	1,732	0,085	0,093	0,053	–0,013	0,198
4.	PJV	0,226 (0,635)	–0,424	0,672	– 0,027	0,063	–0,150	0,097
5.	NPJ	4,575 (0,033)	0,614	0,540	0,055	0,090	–0,123	0,234

Poređenja srednjih vrijednosti odgovora za ukupan uzorak roditelja i nastavnika, tj. rezultati *t*-testa, prikazani su u tabeli 3. Pri testiranju su nedostajuće vrijednosti isključivane samo iz analiza na koje one realno utiču.

Samo u jednom slučaju, stav 4, pretpostavka o jednakosti varijanse pokazala se kao ispravna (*Sig.* vrijednost veća od 0,05). Iz podataka u tabeli 3. slijedi da samo kod prvog pitanja postoji statistički značajna razlika između srednjih vrijednosti odgovora roditelja i nastavnika.

4. Zaključci

Rezultati istraživanja pokazali su da u Crnoj Gori i nastavnici i roditelji učenika osnovne škole dominantno smatraju da postignuća učenika i njihovo ponašanje u značajnoj mjeri zavisi od odnosa nastavnik – roditelj, da je odnos nastavnik – učenik značajno uslovljen odnosom nastavnik – roditelj, ali i odnos učenik – učenik – odnosom roditelj – roditelj. S ovim u vezi su neophodna dalja istraživanja – s ciljem razjašnjenja o kojim se putevima uticaja i kojim sve kazualnim mehanizmima radi.

Istraživanje je pokazalo i da nastavnici i roditelji najuspješnije komuniciraju putem susreta i razgovora, da međusobni odnos grade na obostranom povjerenju, a ispoljili su i većinski stav da savremene tehnologije na razvoj socijalnih kompetencija učenika utiču tako da više štete nego što pomažu.

Ispitani učenici III i V razreda osnovne škole većinski su odgovorili da na njih najveći uticaj ima porodica, pa nastavnik, zatim drug/drugarica i na kraju internet i društvene mreže, kao i da većinski o onome što pročitaju na internetu ili društvenim mrežama ne razgovaraju sa nastavnikom. U procentu koji nije zanemarljiv oni o tome ne razgovaraju ni sa roditeljima.

Učenici su ispoljili pozitivan stav prema ambijentu u učionici, odnosu nastavnika prema njima, odnosu koji oni imaju prema vršnjacima i koji vršnjaci imaju prema njima.

Roditelji i nastavnici prepoznaju mogućnosti otvorenog dijela programa za razvoj socijalnih kompetencija učenika, i saglasni su da on za to jeste djelotvorniji od obaveznog dijela programa. Mogućnost koju otvoreni dio programa pruža za unapređenje odnosa nastavnik – učenik i učenik – učenik, nastavnici su dominantno ocijenili sa vrlo dobar i odličan.

Prikazani rezultati predstavljaju osnovu za dalja istraživanja, kako sa sociološkog, tako i sa pedagoškog stanovišta.

L i t e r a t u r a

- Antović, R. (2019). *Mogućnosti otvorenog dijela programa za razvoj socijalnih kompetencija u I i II ciklusu osnovne škole* (magistarski rad), Nikšić: Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore.
- Backović, S. (ur.) (2001). *Knjiga promjena obrazovnog sistema Republike Crne Gore*, Podgorica: Ministarstvo prosvjete i nauke Crne Gore.
- Bogojević, D. (ur.) (2008). *NAŠA ŠKOLA, Metodološki okvir za analizu i unapređivanje kvaliteta predmetnih programa*, Podgorica: Zavod za školstvo.
- Bogojević, D. (ur.) (2009). *NAŠA ŠKOLA, Istraživanje: Primjena reformskih rješenja u osnovnim školama i gimnazijama u Crnoj Gori – analiza rezultata sa preporukama*, Podgorica: Zavod za školstvo.
- Bešić, M., Rešković, T. (2012). *Evalvacija reforme obrazovanja u Crnoj Gori (2010–2012) – online izdanje* –. Podgorica: Mreža fondacija za otvoreno društvo.
- Council of Europe (2018). *Reference framework of competences for democratic culture: Context, concepts and model*, Council of Europe.
- European Union (2018). Council Recommendation of 22 May 2018 on key competences for lifelong learning (Text with EEA relevance) (2018/C 189/01). *Official Journal of the European Union*, C 189, pp 1–13.
- Gurlui, I. (2015). Educational partnership in primary education. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 180, pp 606–611.
- Jevtić, B.S., Vasić, A.D. (2014). Nastavnik – fasilitator prosocijalnosti. *Sinteze*, 5, str 75–86.
- Khodijah, S., Suharno, Triyanto (2018). Strategy for increasing the students' interpersonal communication skills through problem-based learning. *International Journal of Educational Research Review*, 3/4, pp 150–158.
- Opić, S. (2016). Interpersonal relationships in school. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 4/2, pp 9–21.
- Pešikan, A., Lalović, Z. (2017). *Obrazovanje za život: Ključne kompetencije za 21. vijek u kurikulumima u Crnoj Gori* (sažetak istraživanja), Podgorica: Zavod za školstvo Crne Gore, UNICEF Crna Gora.
- Singh, P., Manral, B. (2014). Interpersonal relation and its effect on teaching and learning. *Journal of Educational Policy and Entrepreneurial Research*, 1/2, pp 1–10.
- Zandvliet, D., Den Brok, P., Mainhard, T., Van Tartwijk, J. (Eds.) (2014). *Interpersonal relationships in education: from theory to practice*, Rotterdam: Sense Publishers.
- Zavod za školstvo (2017). *Godišnji izvještaj o kvalitetu rada obrazovno-vaspitnih ustanova 2016*, Podgorica: Zavod za školstvo Crne Gore.
- Zavod za školstvo (2018). *Godišnji izvještaj o kvalitetu rada obrazovno-vaspitnih ustanova 2017*, Podgorica: Zavod za školstvo Crne Gore.